

REGERINGSKANSLIET

Utrikesdepartementet

Mänskliga rättigheter i Ryska federationen 2002**Sammanfattning av läget beträffande de mänskliga rättigheterna**

Sedan Sovjetunionens upplösning har läget beträffande de mänskliga rättigheterna i de allra flesta avseenden förbättrats avsevärt. Den tidigare utbredda rädslan i samhället - främst för repression från de tidigare så mäktiga säkerhetsorganen - har i praktiken försvunnit. Rysslands medborgare tar numera rätten att välja sina politiska företrädare i allmänna och fria val för given. Självklar är också rätten att fritt yttra sina åsikter, att få del av information om händelser i och utanför Ryssland, att fritt kunna lämna och återvända till Ryssland samt att äga egendom.

Många i Ryssland upplever dock att den ökade personliga friheten har åtföljts av ökad ekonomisk och social osäkerhet och en försämrad livskvalitet. Klyftan mellan de mycket rika och de mycket fattiga i Ryssland ökade dramatiskt under 1990-talet.

De flesta i Ryssland torde dock inse och acceptera att den nu pågående samhällsomvandlingen är en mödosam process som kommer att ta tid. Ryssland lider fortfarande av arvet från det förflutna. Det gäller även inom området mänskliga rättigheter.

De kvarvarande bristerna beträffande de mänskliga rättigheterna beror i stor utsträckning på att samhällsomvandlingen från en auktoritär enpartistat med kommandoekonomi till en demokratisk rättsstat med marknadsekonomi ännu inte har genomförts fullt ut. Till detta kommer att det på en rad områden råder stor skillnad mellan vad lagar och regler föreskriver och hur dessa sedan tillämpas. Detta beror delvis på otillräckliga resurser men också i betydande utsträckning på systemfel, oklar beslutspraxis och andra brister i den ryska förvaltningen.

132

Konflikten i Tjetjenien har med rätta väckt särskild oro när det gäller respekten för mänskliga rättigheter i Ryssland. Det står klart att konflikten har fått allvarliga följder för såväl de medborgerliga och politiska som de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, i synnerhet för invånarna i Tjetjenien och i kringliggande ryska delrepubliker men också för tjetjener som bor på andra håll i Ryssland. Utan en varaktig, politisk lösning på denna konflikt är det svårt att se hur situationen kan förbättras i nämnvärd utsträckning.

Det ekonomiska läget har förbättrats i Ryssland under de senaste åren. Tillsammans med en fortsatt målmedveten politik att modernisera lagstiftning och förvaltning borde detta på sikt kunna medföra en reell förbättring av läget beträffande de mänskliga rättigheterna på de områden där det fortfarande finns anledning till oro. Detta förutsätter dock att det även fortsatt finns en klar politisk vilja att åstadkomma resultat och att nödvändiga resurser också avsätts för detta ändamål. Det krävs också att attityder och uppfattningar förändras i det ryska samhället, t.ex. att fördomar och okunskap bekämpas i en öppen samhällsdebatt. Här har Rysslands president, regering och parlament en nyckelroll att spela.

Slutligen är omvärldens agerande av betydelse. Rysslands medlemskap i Europarådet har redan givit positiva resultat för situationen beträffande de mänskliga rättigheterna. En fortsatt nära dialog med Ryssland, i såväl bi- som multilaterala sammanhang, bör kunna bidra till ytterligare steg i denna riktning.

Ratifikationsläget beträffande de mest centrala konventionerna om mänskliga rättigheter

Ryssland har ratificerat samtliga de konventioner om mänskliga rättigheter, utom det fakultativa protokollet om avskaffande av dödsstraffet till Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter.

De ratificerade konventionerna är:

- Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter
- Konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter
- Konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering
- Konventionen om avskaffande av alla former av diskriminering mot kvinnor
- Konventionen mot tortyr
- Konventionen om barnets rättigheter
- Flyktingkonventionen
- Den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Respekt för rätten till liv, kroppslig integritet och förbud mot tortyr

Det finns inga uppgifter om **politiska mord och försvinnanden**, sanktionerade av de statliga myndigheterna i Ryssland. Mord, sprängattentat och andra våldsyttningar har dock fortsatt att vara en ganska vanlig företeelse i gråzonen mellan offentlig och privat verksamhet, ej sällan i samband med uppgörelser mellan kriminella grupper.

Sålunda har ett stort antal företrädare för statliga och lokala myndigheter, samhällsorganisationer och massmedier under de senaste åren dödat under omständigheter som tyder på att det rör sig om sk beställningsmord. Svårigheterna att klara upp sådana brott innebär att det oftast råder stor osäkerhet om både motiv och gärningsman/anstiftare till dådet. I de flesta fall brukar det dock antas att ekonomiska - snarare än politiska - intressen ligger bakom.

Bland offren för denna typ av brottslighet har funnits parlamentsledamöter, borgmästare, höga tjänstemän i statlig och kommunal förvaltning samt journalister. I oktober sköts guvernören i Magadan-regionen till döds på öppen gata i Moskva i ett, som det förefaller, välplanerat dåd. Det var första gången i modern historia som en statlig företrädare på så hög nivå mördades i Ryssland. Mordet väckte stor uppmärksamhet och debatt med krav på krafttag mot vad som allmänt uppfattades som en allt grövre brottslighet riktad mot allt högre företrädare i det ryska samhället.

Tortyr och annan grym eller förödmjukande behandling är uttryckligen förbjuden enligt artikel 21 i den ryska författningen. Det finns dock omfattande och trovärdiga uppgifter om att de ryska rättsvårdande myndigheterna i betydande utsträckning använder misshandel och annan förödmjukande behandling i samband med förhör av misstänkta brottslingar. Syftet är som regel att förmå den misstänkte att erkänna den gärning han påstås ha begått. Human Rights Watch presenterade 1999 en större rapport på detta tema – "Confessions at any Cost – Police Torture in Russia" som utförligt dokumenterar detta fenomen.

Särskilt oroväckande uppgifter om tortyr och annan grym och förödmjukande behandling föreligger från den väpnade konflikten i **Tjetjenien**. Rapporterna är så många och samstämmiga, bl.a. från organisationer som Memorial och Human Rights Watch, att det får anses klarlagt att såväl företrädare för de ryska federala förbanden som de tjetjenska väpnade grupperna mer eller mindre regelmässigt har begått grova övergrepp – inklusive mord, tortyr och människorov - under de strider som pågått sedan hösten 1999 respektive under den förra konflikten 1994-96. Övergrepp, såsom kidnappningar och mord, skedde även under perioden 1996-99, då Tjetjenien i praktiken åtnjöt självstyre från Moskva. Bl.a. genomfördes under dessa år vid åtminstone ett

tillfälle avrättningar, verkställda av de tjetjenska myndigheterna efter fällande dom i s k Sharia-domstol.

Grundliga, opartiska utredningar av rapporterade övergrepp i Tjetjenien har hittills skett ytterst sporadiskt, inklusive av de övergrepp som rapporteras ha begåtts av de ryska federala förbanden. Lagföring i domstol av de misstänkta för dessa övergrepp har hittills skett i mycket begränsad omfattning (se vidare nedan under avsnittet Straffrihet).

Situationen i landets **häkten och fängelser** förblir allvarlig. Såväl häkten som fängelser är som regel kraftigt överbelagda och i stort behov av upprustning. Även om det finns tecken på en ökad medvetenhet - inklusive på hög politisk nivå - om behovet av åtgärder torde ingen påtaglig förbättring av förhållandena vara att vänta under överskådlig tid. 1998 överfördes ansvaret för häkten och fängelser från inrikesministeriet till justitieministeriet, som ett led i Rysslands anpassning till Europarådets krav. Denna bodelning mellan polisen och institutionerna för tvångsmedel och straffverkställighet tycks dock ännu inte ha medfört någon markant förbättring av förhållandena för de intagna.

Hela 1990-talet präglades av dåliga statsfinanser och ökande brottslighet i Ryssland. Att förbättra förhållandena i landets häkten och fängelser hade inte hög politisk prioritet. Möjligen kan de senaste årens förbättrade statsfinanser på sikt innebära en förändring av denna grundsyn. I avvaktan på ökade resurser har vissa ansatser gjorts att förbättra situationen genom att i olika omgångar bevilja amnesti till personer dömda för mer ringa brottslighet och därmed minska överbeläggningen. Vidare pågår en översyn av den straffrättsliga lagstiftningen i syfte att korta ned straffen för lindrigare brott.

I dagsläget råder dock fortsatt kraftig överbeläggning i både häkten och fängelser. Anslagen till denna del av rättsväsendet förefaller inte ens täcka den löpande verksamhetens behov, än mindre behoven av nyinvesteringar. T.ex. uppges de intagna på vissa håll inte få tillräckligt med mat, utan sägs i praktiken vara beroende av extra mattillskott från besökande anhöriga och vänner. Hälssituationen för de intagna förblir allvarlig i både häkten och fängelser. De sanitära förhållandena är i allmänhet mycket bristfälliga. Av den knappt 1 miljon personer som hålls i förvar i Rysslands häkten och fängelser antas fler än 100 000 lida av tuberkulos i öppen form. Antalet HIV-smittade är okänt men bedömare tror att det kan röra sig om 20 000 – 40 000 personer.

Allra värst är situationen i landets häkten, där förhållandena enligt trovärdiga rapporter innebär betydande risker för de häktades liv och hälsa. Överbeläggningen är i vissa fall så kraftig att de häktade knappt kan röra sig och måste sova i skift. De sanitära förhållandena beskrivs som förfärande, med risker för de häktade att drabbas av kroniska sjukdomar. Det finns uppgifter

om att häktade som i själva verket är oskyldiga hellre erkänner den gärning de anklagas för, i syfte att efter fällande dom bli förflyttade till fängelse där förhållandena som regel är något bättre. Häktningstiderna är ofta mycket långa – i genomsnitt ca 10 månader - och kan ibland uppgå till flera år. Det uppges hända att den häktade sitter längre tid i häktet än vad som skulle vara maximistraffet i fängelse för den gärning han misstänks ha begått.

I slutet av 2001 antogs efter långa diskussioner en **ny straffprocesslag** i Ryssland. Lagen kommer att införas successivt från 1 juli 2002 till 1 januari 2004. Lagen innebär ett antal viktiga förändringar för att stärka rättssäkerheten för den enskilde. Bl.a. överförs befogenheten att besluta om häktning och husrannsakan från åklagarna till domstolarna. Lagen föreskriver vidare att den misstänkte skall ha rätt till advokat inom 24 timmar från gripandet och begränsningar införs för när häktning får förekomma och hur lång häktningstiden får vara. Under de första månader som lagen varit i kraft har redan kunnat konstateras en påtaglig nedgång i antalet häktade jämfört med motsvarande period 2001. Den bör leda till en motsvarande nedgång av överbeläggningen i häktena.

Situationen för de **värnpliktiga i Rysslands väpnade styrkor** är fortsatt svår. Ingen märkbar förbättring har skett under senare år och det finns inga skäl att tro att någon större förändring i positiv riktning skulle kunna komma till stånd under överskådlig tid. På politisk nivå förefaller finnas en medvetenhet om behovet av åtgärder. Målsättningen att på sikt övergå till en partiell yrkesarmé och att dessförinnan korta värnpliktsperioderna ligger fast.

Inom de väpnade styrkorna förekommer vad som närmast kan beskrivas som ett system av institutionaliserad pennalism (på ryska *dedovsjina*), vilket innebär att överordnade och äldre rekryter mer eller mindre regelmässigt utsätter yngre för olika typer av förnedrande behandling eller i vissa fall ren misshandel. På politisk nivå säger man sig vilja stävja detta beteende men i praktiken, på lägre befälsnivåer i försvarsmakten, uppfattas det nog ofta som både oundvikligt och t.o.m. nödvändigt för att upprätthålla disciplinen. Systemet driver varje år många unga män till självmord.

I juli antogs en lag om **alternativ värnpliktstjänstgöring i Ryssland**. Lagen träder dock i kraft först 1 januari 2004. Enligt lagen skall en värnpliktig ha möjlighet att, efter särskild prövning i varje enskilt fall, göra alternativ tjänstgöring i civil verksamhet under 3,5 år. Om den värnpliktige har högre utbildning gäller en kortare period om 21 månader. Om den alternativa tjänstgöringen genomförs vid ett militärt förband är perioderna 3 år respektive 18 månader. Den ordinarie värnpliktstiden vid militärt förband är 2 år.

Dödsstraff

Dödsstraff får enligt artikel 20 punkt 2 i den ryska författningen – "fram tills dess avskaffande" - endast förekomma i särskilt lagstadgade fall som gäller exceptionellt grova brott mot person. Författningen föreskriver vidare att den tilltalade i dessa fall har rätt att få sin sak prövad av jury. Jurysystemet har dock ännu inte införts över hela landet. I dagsläget tillämpas det bara i nio av Rysslands 89 republiker och regioner.

Ett av villkoren för Rysslands inträde i Europarådet var att landet förpliktade sig att i lag införa ett moratorium på verkställande av dödsstraff. Fortfarande saknas dock en sådan lag. I ett läge då kriminaliteten uppfattas som ett stort och kanske t.o.m. växande samhällsproblem har det visat sig svårt att vinna stöd för ett sådant förslag i det ryska parlamentet. Tvärtom finns i parlamentet grupperingar som sagt sig aktivt komma att motarbeta en sådan åtgärd. I opinionsundersökningar säger sig en klar majoritet – ca 70 % - vara emot ett avskaffande av dödsstraffet.

Sedan augusti 1996, efter ett ställningstagande av president Jeltsin, råder dock de facto moratorium på avrättningar i Ryssland. I februari 1999 beslutade den ryska författningsdomstolen att, med hänvisning till den tilltalades rätt att i mål där dödsstraff kan komma ifråga få sin sak prövad av jury, förbjuda utdömande av dödsstraff i Ryssland fram tills dess att ett juryssystem införts i hela landet. I november 2000 undertecknade Ryssland Europaråds-deklarationen "För ett europeiskt område fritt från dödsstraff". I juli 2001 uttalade president Putin offentligt att han var emot ett återupptagande av dödsstraffet och att han avsåg upprätthålla det gällande moratoriet.

Rättssäkerhet

Ryssland bär på ett tungt historiskt arv ända sedan tsartiden av **maktmissbruk, godtycklig myndighetsutövning, svagt eller obefintligt rättighetsskydd för den enskilde** samt små eller inga möjligheter för den enskilde att få rätt mot staten. Det är därför inte förvånande att uppbyggandet av rättsstaten i Ryssland går långsamt och är en mödosam process.

Även om Ryssland således ännu inte kan sägas vara en fullkomlig rättsstat pågår dock ett tämligen ambitiöst arbete att modernisera lagstiftning och förvaltning. Sålunda har ny förvaltnings- och domstolslagstiftning antagits och arbete pågår att göra det möjligt för den enskilde att få förvaltningsbeslut prövade i särskild domstol. En omfattande förvaltningsreform förbereds men diskussionerna om dess innehåll pågår alltjämt.

I dagsläget präglas den ryska förvaltningen fortfarande i stor utsträckning av ineffektivitet, skönsmässig rättstillämpning och korruption – ofta som resultat av otympliga organisationer, oklara eller motstridiga föreskrifter, låga löner, dåliga arbetsförhållanden och bristande utbildning. Många befattningshavare förefaller leva kvar i gammalt sovjetiskt tänkande, enligt vilket makten står över lagen och allt som inte är uttryckligen tillåtet är förbjudet. Den rättssökande allmänheten har ofta svårt att utan stora besvär hitta rätt i den omfattande ryska byråkratin och få en snabb och effektiv prövning av sin sak. Möjligheterna till insyn i ärendenas handläggning är som regel mycket begränsade.

Ett exempel på kvardröjande reflexer och attityder från Rysslands förflutna är den "spionmani" som bl.a. tagit sig uttryck i ett antal mycket uppmärksammade och utdragna rättsprocesser mot ryska medborgare för påstått spioneri. Gemensamt för dessa fall är bl.a. att de åtalade och deras advokater inte har fått ta del av hela utredningsmaterialet och att domstolarna istället för att avkunna frikännande domar på grund av bristande bevisning har återförvisat utredningen till åklagaren för "förnyad utredning" – varvid den åtalade under hela perioden har hållits kvar i häkte.

Två av de mest kända fallen rör **Alexander Nikitin** och **Grigorij Pasko**, båda med en bakgrund i den ryska marinen och båda åtalade för spioneri sedan de publicerat material om missförhållanden på miljöområdet med anknytning till den ryska marinen. Fallet Nikitin avgjordes 2000, efter fyra års förundersökning och prövning i domstol, genom att Nikitin frikändes på samtliga åtalpunkter. Fallet Pasko inleddes 1997 men är ännu inte avslutat. Utöver dessa båda fall, som har rönt betydande uppmärksamhet även internationellt, finns ett antal exempel där **ryska forskare** åtalats för spioneri. Forskarna påstås i dessa fall ha överlämnat hemliga uppgifter till utländska underrättelsetjänster, alltmedan de själva hävdar att de bedrivit ett helt öppet forskningssamarbete med utländska kolleger och därvid uteslutande använt sig av öppna ryska källor.

Personlig frihet

Under sovjettiden fanns ett system som innebar att det krävdes särskilt tillstånd för att få byta hemvist i Sovjetunionen. Detta särskilda tillstånd benämndes på ryska **propiska** och systemet avskaffades formellt i juni 1993. I december 1993 fick Ryssland sin nu gällande författning, där artikel 27 uttryckligen föreskriver att envar som vistas lagligt på Ryska federationens territorium har rätt att fritt välja hemvist.

Trots denna bestämmelse i författningen och trots att kravet på **propiska** har avskaffats gäller fortfarande inskränkningar i praktiken på flera håll i Ryssland

– bl.a. i Moskva och flera andra stora städer - i människors rätt att välja hemvist. Sålunda krävs t.ex. i Moskva registrering som permanent bosatt för att till fullo komma i åtnjutande av bl.a. fri sjukvård. Det finns också rapporter om att skolor i Moskva skall ha krävt intyg om permanent bosättning för att ge barn möjlighet till skolgång. De strikta registreringsbestämmelserna gäller såväl ryska som utländska medborgare, vilket bl.a. innebär att flyktingar och andra utsatta grupper drabbas.

Systemet i Moskva och på andra håll har kritiserats av ryska federala myndigheter, inklusive av Generalåklagarämbetet, men kritiken har ännu inte lett till några åtgärder. Efter terrordådet i Moskva i oktober 2002, då över 800 personer togs som gisslan på en teater av tjetjenska terrorister, har lokalpolitiker i Moskva tvärtom krävt ytterligare skärpningar i möjligheterna för icke-bosatta att besöka den ryska huvudstaden. Kraven har dock avvisats från federalt håll.

Straffrihet

I Ryssland finns all den centrala straffrättsliga och straffprocessuella lagstiftning som torde krävas för att garantera att brottsliga gärningar efter prövning i domstol medför adekvat påföljd för gärningsmannen. I praktiken förefaller dock straffrihet råda för vissa kategorier i det ryska samhället, om än i varierande utsträckning. Exempel på detta föreligger beträffande gärningar begångna av företrädare för **rättsvårdande myndigheter**, vilket i sin tur undergräver allmänhetens förtroende för dessa och bidrar till att ytterligare urholka respekten för lag och rätt i Ryssland.

Sålunda finns, som framgått ovan, otaliga och trovärdiga rapporter om brutalitet och misshandel från polisens sida, ofta i syfte att framtvunga ett erkännande av påstådda brottsliga gärningar. Det är ytterst sällan dessa fall av polismisshandling leder till utredning, och än mer sällsynta är fällande domar. I den situation som råder kan det dessutom antas att mörkertalet är betydande – sannolikt väljer de flesta att inte ens anmäla fall av polismisshandling, då detta antingen anses utsiktslöst eller av rädsla för repressalier från polisens sida. Det finns också trovärdiga uppgifter om regelmässig misshandel av de intagna i Rysslands häkten och fängelser.

Inom **Rysslands väpnade styrkor finns**, som framgått ovan, ett institutionaliserat system av pennialism. Även för dessa gärningar tycks i praktiken råda straffrihet, vilket bidrar till att värnpliktiga i många fall försöker undgå tjänstgöring.

Från konflikten i **Tjetjenien** finns otaliga och trovärdiga rapporter, bl.a. utförligt dokumenterade av Human Rights Watch, om övergrepp utförda av

både de federala förbanden och de tjetjenska väpnade grupperingarna. Under de dryga tre år som den s k andra Tjetjenien-konflikten har pågått har endast ett fåtal av de rapporterade fallen om övergrepp lett till utredning och åtal. I praktiken råder därför i dagsläget en situation av straffrihet i Tjetjenien. Detta bidrar i sin tur till att ytterligare undergräva förtroendet för såväl de ryska federala myndigheterna som den regionala tjetjenska administrationen och att skapa en än bättre grogrund för laglöshet och kriminalitet, extremism och terrorism i republiken. Straffriheten bidrar därmed till att förlänga och fördjupa konflikten.

Yttrande- och mediafrihet

Såväl **yttrande- som mediafriheten** är författningsskyddad i Ryssland (författningens artikel 29). Yttrandefriheten respekteras i stort sett i Ryssland. Mediafriheten respekteras i mer varierad utsträckning, i synnerhet på regional och lokal nivå.

Generellt råder betydande öppenhet och pluralism i ryska media. Tonläget i debatten i federala media är ofta högt och kritiken ibland svidande hård mot makthavare och myndigheter. Tidnings- och tidsskriftsutbudet är mycket brett och skiftande. Betydande konkurrens råder mellan olika rikstäckande etermedia – samtliga kanaler är helt eller delvis reklamfinansierade.

Många media är dock fortfarande beroende av antingen stöd från staten och/eller lokala myndigheter eller från mäktiga finans- och industriintressen. Större, oberoende mediaföretag saknas ännu i stor utsträckning – massmedia är med få undantag fortfarande en tämligen olönsam verksamhet. Privatägda media kontrolleras istället som regel av stora företagsgrupper som förefaller se sitt ägande i media som en politisk snarare än ekonomisk investering.

Massmedias beroendeförhållande till antingen offentliga eller privata intressen skapar ibland ett ganska begränsat utrymme för oberoende, kritisk granskning. Detta gäller i synnerhet i politiskt eller ekonomiskt känsliga frågor samt inför och under valkampanjer på federal, regional och lokal nivå. Under de senaste åren finns en rad exempel där medias rapportering uppenbart har influerats av mäktiga ägarintressen. På federal nivå kan nämnas mediabevakningen av presidentvalet 1996 och Duma-valet 1999 samt rapporteringen från och om Tjetjenien-konflikten från 1999 till dags dato.

I många fall anses det därvid inte ha varit fråga om direkt påverkan från de offentliga eller privata ägarna utan snarare själv censur från journalisternas egen sida, i förhoppningen att på så sätt bibehålla största möjliga handlingsutrymme i rapporteringen om andra frågor än de för tillfället mest känsliga.

Under de senaste åren är det främst situationen för Rysslands rikstäckande etermedia som har väckt debatt och oro såväl i Ryssland som utomlands. Sålunda ledde de komplicerade turerna kring TV-kanalerna NTV och TV6 till att principiella frågor restes om framtiden för oberoende media och den fria opinionsbildningen i Ryssland. Kanalerna hade allt sedan 1999 kännetecknats av en ofta mycket kritisk granskning av bl.a. presidenten och regeringen samt av den ryska politiken rörande Tjetjenien.

Gemensamt för kanalerna var dock också att de vid denna tidpunkt kontrollerades av två av Rysslands mest kontroversiella finansmän, Vladimir Gusinskij (NTV) och Boris Berezovskij (TV6). Dessa hade under de sista åren av 1990-talet skaffat sig en mycket inflytelserik position i såväl ryskt näringsliv som i rysk politik, inte minst tack vare sitt ägande i ledande ryska massmedia. Skiftet på den ryska presidentposten under början av 2000 innebar en markant skärpning av den ryska statsmaktens inställning till den typ av ägarkoncentration som Vladimir Gusinskij och Boris Berezovskij ansågs representera. En konkret effekt av den ryska statens ambition att begränsa dessa och andra mäktiga finansgruppers inflytande blev att genomgripande ägarskiften genomfördes i såväl NTV som TV6, varvid Gusinskij och Berezovskij aktieposter togs över av intressen som på det ena eller andra sättet stod den ryska staten nära.

Om det sålunda i dessa båda fall har ifrågasatts om inte ägarskiftena i TV-kanalerna i första hand kom till stånd för att tysta president- och regeringskritiska media, står det samtidigt klart att "affärerna" med NTV och TV6 riskerar att uppfattas som ett klartecken till liknande inblandning i andra enskilda mediaföretag från myndigheternas sida. Risken för en sådan signaleffekt torde vara särskilt stor på regional och lokal nivå, där massmedia i än högre grad står i beroendeförhållande till främst offentliga men även i vissa fall privata intressen. Förutsättningarna för massmedia att under sådana omständigheter kunna bedriva en oberoende, kritisk granskning minskar i motsvarande mån.

Föreningsfriheten respekteras i Ryska federationen. Såväl den positiva som den negativa föreningsfriheten är garanterad i författningens artikel 30. En särskild lag om samhällsorganisationer trädde i kraft 1995. Enligt denna måste ryska organisationer registrera sina namn och stadgar hos justitieministeriet för att kunna bedriva verksamhet som juridisk person.

Sedan 2001 gäller en ny partilag i Ryssland. Enligt denna kan politiska partier uteslutande ha enskilda, fysiska personer som medlemmar. Förhållandevis stränga krav ställs på partiernas storlek. Dessa måste ha minst 10 000 medlemmar i hela landet och därtill vara företrädade med regionala organisationer med minst 100 medlemmar i minst hälften, d.v.s. 45, av

Rysslands 89 republiker och regioner. Enligt lagen har endast partier som uppfyller dessa krav och som har registrerats hos justitieministeriet rätt att delta i val, inklusive i val på regional nivå. Valen sker både på partilistor och över individuella mandat.

Även **församlingsfriheten** respekteras. Demonstrationer kräver tillstånd av lokala myndigheter men detta förfarande syftar i första hand till att upprätthålla ordningen på allmän plats.

Religionsfriheten är garanterad i författningens artikel 28. Den rysk-ortodoxa kyrkan bibehåller en stark ställning i landet, inklusive genom ett nära och gott förhållande till statsmakten. I många ryssars medvetande torde den rysk-ortodoxa kyrkan i praktiken uppfattas som Rysslands statsreligion, ehuru den inte är någon statskyrka i formell mening. Trots detta uppvisar Ryssland en betydande pluralism ifråga om olika trosinriktningar. Islam finns fast etablerad sedan hundratals år på flera håll i Ryssland och till landets så kallade "traditionella" trosinriktningar räknas även judendomen och buddhismen.

1997 trädde en ny lag om religiösa sammanslutningar i kraft. Lagen uppfattas allmänt som en skärpning jämfört med den tidigare lagen från 1990. I praktiken innebär den nya lagen inskränkningar i möjligheterna för religioner utan traditionell förankring i Ryssland att etablera sig och verka i landet. En av de främsta tillskyndarna av den nya lagen har varit den rysk-ortodoxa kyrkan som även i andra sammanhang visat tecken på oro för konkurrens från utländska samfund om de ryska själar. Från regerings- och parlamentshåll motiverades den skärpta lagstiftningen med att Ryssland måste skydda sig mot utländska "sekt" som utnyttjar människors andliga trångmål i tider av ekonomisk och social kris.

Erfarenheterna under de fem år som lagen nu varit i kraft visar att myndigheterna på federal nivå tillämpat dess bestämmelser i tämligen liberal anda. En central roll har justitieministeriet, hos vilket nya samfund måste erhålla registrering som "religiös organisation" för att kunna verka fullt ut i Ryssland. På regional nivå finns dock exempel från flera håll i Ryssland där nya samfund har drabbats av problem vid registreringsförförandet eller i vissa fall rena trakasserier från de regionala och lokala myndigheternas sida.

Två av de mest uppmärksammade fallen rör **Frälsningsarmén** och **Jehovas vittnen**. Båda samfunden har erhållit vederbörlig registrering hos det federala justitieministeriet som "religiös organisation" men har trots detta drabbats av problem med myndigheterna på regional nivå. Främst har dessa problem uppstått i Moskva. Bland annat har den regionala åklagarmyndigheten visat ett påtagligt och, som det uppfattas, svårförklarligt intresse för Jehovas vittnen och dess verksamhet.

Ett annat mycket uppmärksammat fall, som dock är av en delvis annan karaktär, gäller den **romersk-katolska kyrkan**. Detta samfund har verkat i Ryssland under lång tid, och katolicismen kan därmed knappast räknas som en religion utan traditionell förankring i landet. Under 2002 har dock en biskop och ytterligare fyra präster tvingats lämna Ryssland, sedan de antingen fått sina viseringar annullerade eller nekats förnyad visering. I inget av fallen har någon förklaring till åtgärderna lämnats från ryska myndigheters sida. Det är välkänt att den rysk-ortodoxa kyrkan uppfattar den romersk-katolska kyrkans aktiva verksamhet i Ryssland som ett hot mot den rysk-ortodoxa kyrkans egen ställning.

De politiska institutionerna

Sedan 1993 har i Ryssland hållits allmänna och fria val till såväl det ryska parlamentets underhus, statsduman (1993, 1995, 1999) som till den ryska presidentposten (1996, 2000). Samtliga regionala ledare (guvernörer och motsvarande samt talmän och ledamöter i de regionala lagstiftande församlingarna) i Rysslands 89 republiker och regioner innehar sina ämbeten som resultat av regionala val. Även organen för lokalt självstyre (borgmästare och motsvarande samt lokala församlingar) utses i val.

Alla val i Ryssland på federal nivå sedan 1993 har övervakats av internationella valobservatörer, som i samtliga fall funnit att valen har genomförts så att väljarnas mening har kommit till uttryck, utan systematiskt och organiserat valfusk i större skala. Däremot har kritik riktats mot det sätt på vilket valkampanjerna har genomförts, bl.a. förekomsten av smutskastning och partisk rapportering i etermedia. Detta har också väckt stor debatt i Ryssland. Användningen av teknologier för att vinna otillbörliga fördelar i valkampanjen har varit särskilt påtaglig i regionala och lokala val på vissa håll i Ryssland. I dessa val har på senare tid kunnat konstateras en tendens till att den federala makten i Moskva på det ena eller andra sättet visat sitt stöd för en viss kandidat, som därmed i normalfallet torde ha uppnått mer eller mindre otillbörliga fördelar gentemot sina konkurrenter. Som regel torde dock väljarnas mening huvudsakligen ha kommit till uttryck även i dessa fall. Flera sittande guvernörer har fått lämna sina poster under senare år efter att ha förlorat väljarnas förtroende i regionala val.

Valdeltagandet i både parlaments- och presidentval har sedan 1993 legat på en stabil och för ryska mått relativt hög nivå, ca 65-70%. Valdeltagandet i regionala och lokala nivå är som regel lägre, ca 30-50 %, vilket i normalfallet ändå anses som tillräckligt högt för att valresultatet skall uppfattas som legitimt. Det låga valdeltagandet torde delvis få tolkas som ett uttryck för väljarnas missnöje med det sätt som valkampanjerna genomförs. Många väljare

utnyttjar också den möjlighet som den ryska vallagstiftningen erbjuder att rösta mot samtliga kandidater. Det har förekommit att denna andel av dem som deltagit i valet har varit nästan lika stor som den som röstat på de kandidater som erhållit störst stöd.

Enligt artikel 103 i den ryska författningen skall statsduman utse en **ombudsman för mänskliga rättigheter** vars befogenheter skall fastställas i en särskild lag. En sådan lag har antagits och ombudsman för mänskliga rättigheter är sedan 1998 Oleg Mironov, f d parlamentsledamot för kommunistpartiet och juridikprofessor. Denne har sedan tillträdet med tiden skaffat sig en betydande auktoritet i det ryska samhället och har genom sitt agerande även givit ombudsmannaämbetet ökad respekt. Ombudsmannens möjligheter att i praktiken agera i enskilda fall är dock begränsade, utöver att väcka debatt och därmed fästa uppmärksamheten på missförhållanden inom olika områden.

Förutom ombudsmannen för mänskliga rättigheter finns en särskild **kommission för mänskliga rättigheter**. Kommissionen sorterar under presidentämbetet och leds sedan sommaren 2002 av den kända f d ministern och politikern Ella Pamfilova. Bland övriga ledamöter i kommissionen finns bl.a. jurister, kulturpersonligheter, företrädare för organisationer som arbetar med mänskliga rättigheter, journalister och statstjänstemän. Kommissionens uppgift är inte i första hand att agera i enskilda ärenden utan snarare att följa utvecklingen på området och vid behov ge förslag på generella åtgärder.

Därtill finns en särskild av presidenten utsedd **ombudsman för mänskliga rättigheter i Tjetjenien**.

Rätten till arbete, hälsa och en tillfredsställande levnadsstandard

Den omfattande samhällsomvandling som Ryssland genomgår sedan början av 1990-talet innebär stora ekonomiska och sociala påfrestningar för folkflertalet. Genom den finansiella kris som kulminerade i augusti 1998 blev dessa problem akuta. Sedan dess har dock situationen förbättrats och den ryska ekonomin visar sedan ett par år god tillväxt. Fortfarande lever dock ca 30 % av befolkningen under mycket knappa villkor. Frågan om läget beträffande de ekonomiska och sociala rättigheterna i Ryssland måste ses mot denna bakgrund.

Ett av de främsta samhällsproblemen under omvandlingsprocessen har varit **försenade eller uteblivna löne- och pensionutbetalningar**. Inom så gott som alla sektorer har förekommit att arbetsgivaren – ofta staten – underlåtit att betala ut löner under längre perioder, ofta flera månader eller ännu längre. Ibland har de anställda istället för lön fått ersättning in natura, t.ex. produkter

som tillverkas av det företag där de arbetar. De uteblivna pensionsutbetalningarna har drabbat en av det ryska samhället svagaste och mest utsatta grupper.

Regeringen har i olika skeden vidtagit omfattande åtgärder för att komma tillrätta med detta fenomen. Bl.a. har förändringar genomförts i skattelagstiftningen för att öka skatteuppbörden. Ofta har det varit staten själv som orsakat förseningarna i löneutbetalningarna genom att dels inte kunna fullgöra sina åtagande till de statsanställda, dels inte kunna betala sina skulder för leveranser från privata företag - som i sin tur därför inte har haft likvida medel för att kunna betala lön i tid till *sina* anställda.

Genom dessa åtgärder från statens sida samt det allmänt förbättrade ekonomiska läget i landet har problemen med försenade löne- och pensionutbetalningar kunnat reduceras ganska avsevärt under de senaste två åren. Förseningar förekommer fortfarande, bl.a. i löneutbetalningarna till lärare, sjukvårdsanställda och gruvarbetare, men ej i samma utsträckning som tidigare. Många grundläggande systemfel i den ryska ekonomin och förvaltningen återstår dock, innan medborgarna torde kunna känna sig helt säkra på att i alla lägen få sin rättmätiga lön eller pension samt andra lagstadgade ersättningar på utsatt tid.

Den officiellt registrerad **arbetslösheten** uppgår till drygt 7 % i Ryssland. Vissa delar av Ryssland har drabbats mycket hårt av den ekonomiska omvandling som fortfarande pågår, och på dessa platser är arbetslösheten betydligt högre. På andra håll, t.ex. i den dynamiska huvudstaden Moskva, är å andra sidan arbetslösheten betydligt lägre, i praktiken bara s k friktionsarbetslöshet. Det anses allmänt att arbetslöshetsstatistiken rymmer ett mörkertal i det att många nog fortfarande formellt är anställda vid ett företag - bl.a. för att kunna äta till låg kostnad i företagets personalmatsal och bo kvar i företagets personalbostäder - men i praktiken inte längre arbetar eller uppbär lön från företaget. Det torde också vara så att en del av dem som formellt är registrerade som arbetslösa i själva verket har ett arbete i den grå eller svarta sektorn av samhällsekonomin och på så vis kan klara sitt uppehälle. Det lagstadgade arbetslöshetsunderstödet är helt otillräckligt för att den arbetslöse skall kunna upprätthålla en levnadsstandard på rimlig nivå.

Inom den ryska **hälso- och sjukvården** råder generellt stor knapphet på både resurser och kvalificerad personal. Anslagen till löner, underhåll och upprustning av lokaler, anskaffning av ny utrustning m.m. är helt otillräckliga för att täcka de verkliga behoven. Sjukvårdspersonalen, inklusive högt utbildade och erfarna läkare, tillhör det ryska samhällets låglönegrupper.

Folkhälsoläget i Ryssland har försämrats kraftigt under det senaste dryga decenniet. Den förväntade medellivslängden för ryska män är ca 60 år. Medellivslängden för kvinnor är markant högre, drygt 72 år. Orsakerna till försämringen av hälsoläget är flera, men bland de viktigaste brukar nämnas alkoholmissbruk och andra osunda livsvanor samt den sociala stress som många människor upplever i en situation av genomgripande samhällsomvandling. Höga dödstal och låga födelsetal innebär att Rysslands befolkning minskar med ca 800 000 eller 0,6 % per år. Befolkningsminskning betraktas allmänt som ett av Rysslands stora samhällsproblem på sikt.

Diskriminering

Systematisk, organiserad och av statsmakterna sanktionerad diskriminering p.g.a. ras, hudfärg, etnisk härkomst, religiös, politisk eller annan åskådning kan inte anses förekomma i Ryssland. Ett allmänt förbud mot sådan diskriminering finns i artikel 19 i den ryska författningen.

En annan sak är att det bland stora delar av allmänheten i Ryssland finns fördomar mot vissa befolkningsgrupper. Dessa fördomar gäller i första hand personer från Kaukasus och i viss mån även från Centralasien samt personer av afrikanskt ursprung. Presidenten och andra höga ryska företrädare har i uttalanden vid upprepade tillfällen uppmanat till tolerans mot minoritetsgrupper och därvid påmint om att Ryssland är ett multikulturellt land bestående av ett drygt 100-tal olika folkslag. Fördomarna är dock djupt rotade och omfattas av personer från så gott som alla samhällsgrupper.

Fördomarna härrör bl.a. från en utbredd föreställning, inklusive bland personalen i de rättsvårdande organen, att personer med ursprung från främst Kaukasus skulle svara för en oproportionerligt stor del av kriminaliteten i Ryssland, inte minst den organiserade brottsligheten. Det är förvisso ett faktum att en del av den organiserade brottsligheten har etnisk struktur. Några av de största brottssyndikaten har således sitt ursprung i Kaukasus, bl.a. i delrepublikerna Tjetjenien och Dagestan. I sammanhanget bör dock påpekas att det också finns organiserade grupper med kriminella av rysk nationell härkomst.

Det finns otaliga och trovärdiga uppgifter om hur befattningshavare, i synnerhet på lokal nivå i vissa större ryska städer, i sin myndighetsutövning diskriminerar personer från främst Kaukasus. Bland den etniskt ryska allmänheten tycks finnas en betydande förståelse för detta. Det har också förekommit ett flertal incidenter med rasistiskt inspirerat våld, främst i Moskva,

där extremgrupper – ofta s k skinheads - bestående av ett större antal personer vid några tillfällen gått till angrepp på allmän plats mot personer med minoritetsbakgrund. Våldet har i första hand drabbat mörkhyade personer från bl.a. Kaukasus men också t.ex. personer av afrikanskt ursprung inklusive diplomatisk personal. Flera av offren har avlidit till följd av de skador de åsamkats.

Det finns rapporter om enstaka fall av diskriminerande behandling av judar men detta torde främst få ses som ett uttryck för de kvardröjande fördomar som finns hos delar av allmänheten mot judarna som folkgrupp, snarare än ett av statsmakten sanktionerat beteende.

Kvinnans ställning

Jämlikhet mellan kvinnor och män föreskrivs i artikel 19 i den ryska författningen. Rysk lagstiftning kan inte anses direkt diskriminera kvinnor.

Diskriminering av kvinnor i Ryssland kommer dock till uttryck på andra sätt, inte minst genom de traditionella könsstereotyper som alltjämt är djupt rotade i det ryska samhället. Detta gäller t.ex. synen på kvinnans roll i familjen samt i arbetslivet. Omkring 30 % av kvinnorna i Ryssland är arbetslösa, mindre bemedlade eller ensamstående mödrar. Många i denna kategori lever under mycket knappa förhållanden.

Kvinnornas andel av de yrkesverksamma i Ryssland uppgår till ca 47 %. Kvinnors utbildningsnivå ligger i genomsnitt högre än mannens. Lönenivån för kvinnor uppgår dock i genomsnitt till endast 70 % av männens. Närmare en tredjedel av Rysslands kvinnor har en lön som ligger under den nivå som räknas som levnadsminimum. Över hälften av dessa arbetar inom den s k budgetfinansierade sektorn. Inom denna utgör kvinnorna en majoritet. I ekonomins mest lönsamma grenar återfinns kvinnor i mer begränsad omfattning.

Av dem som registrerats som officiellt arbetslösa i Ryssland är över 60 % kvinnor. Även kvinnor med högre utbildning är drabbade av arbetslöshet. Många kvinnor arbetar med tunga och skadliga arbeten. Offentliga program för att komma tillrätta med arbetslösheten finns men är otillräckliga och lider av underfinansiering. Över 12 % av de yrkesarbetande kvinnorna är sysselsatta i arbeten som inte svarar mot gällande sanitära normer.

Kvinnor och män är likställda när det gäller rösträtt och valbarhet till offentliga uppdrag. Kvinnors valdeltagande är högre än männens, vilket antas bero på kvinnornas generellt sett högre utbildningsnivå. De ryska kvinnornas reella politiska inflytande är dock betydligt mindre än männens. Antalet kvinnor i det

ryska parlamentets underhus, statsduman, har minskat i de senaste valen. I dumavalet 1999 invaldes endast 35 kvinnor bland de totalt 450 ledamöterna. I parlamentets överhus finns i dagsläget sju kvinnor av totalt 188 ledamöter. I den ryska regeringen finns endast en kvinna, vice premiärminister Valentina Matvienko som bl.a. ansvar för den sociala sektorn. På vice-ministernivå finns dock åtskilliga kvinnor på inflytelserika positioner.

Hustrumisshandel och annat våld mot kvinnor är ett stort och växande problem. Det utbredda alkoholmissbruket bland ryska män är en av orsakerna bakom våldet. Årligen uppges drygt 10 000 kvinnor slås ihjäl av sina män eller andra släktingar i Ryssland. Prostitutionen är också ett växande problem. Utvecklingen vad gäller trafficking med kvinnor är oroande, såväl beträffande ryska kvinnor som förs utomlands som kvinnor från övriga f d sovjetrepubliker som förs till Ryssland.

En generell försämring av hälsoläget för kvinnor har kunnat konstateras under de senaste åren. Antalet normala födselar har minskat och sjukligheten bland havande kvinnor har ökat. Antalet fall av tuberkulos har ökat liksom antalet HIV-smittade.

I Ryssland går det två aborter på varje födsel. De federala program och institutioner som finns för familjeplanering och sexualupplysning är kraftigt underfinansierade och kan därför endast bedriva en mycket blygsam verksamhet. Trenden i antalet aborter är dock nedåtgående – under de senaste tio åren har antalet aborter minskat med en fjärdedel.

Barnets rättigheter

Ryssland har ratificerat FN:s barnkonvention, men konventionen tillämpas inte fullt ut p.g.a. bristande resurser.

Situationen på landets barnhem är i allmänhet besvärlig, på sina håll svår. Även detta torde i första hand bero på resursbrist. Många hem- och familjelösa barn hamnar i kriminalitet. Ungdomsbrottsligheten har ökat oroväckande på senare år. I Moskva har antalet gatubarn ökat. Positivt är att frågan numera har hamnat på den politiska dagordningen efter att såväl presidenten som Moskvas borgmästare m.fl. ledande politiker har gjort uttalanden om vikten att vidta konkreta åtgärder inom detta område.

Under senare år har framkommit oroväckande uppgifter om en kraftigt växande produktion av barnpornografiskt material i Ryssland. De många hem- och familjelösa barnen är en utsatt grupp för sexuell exploatering.

Flyktingars rättigheter

Ryssland har ratificerat 1951 års flyktingkonvention. Enligt uppskattningar finns i Ryssland mellan 3 och 5 miljoner flyktingar och ekonomiska migranter från de övriga f d sovjetrepublikerna. Endast en mycket blygsam del av dessa har erhållit formell flyktingstatus. Därutöver finns uppskattningsvis ca 300 000 flyktingar från andra håll i världen. Till detta kommer ca 200 000-300 000 internflyktingar, som flytt under konflikter och oroligheter på ryskt territorium. Den stora merparten av dessa kommer från konflikten i Tjetjenien. En stor andel av flyktingarna har sökt sig till släkt och vänner i Ryssland och har på så sätt åtminstone lyckats skaffa sig tak över huvudet, även om de som regel torde leva under knappa omständigheter. Andra är dock hänvisade till flyktingförläggningar och andra i huvudsak tillfälliga inrättningar.

Även om ett ganska välutvecklat regelverk finns för såväl flyktingmottagande som asylprocedurer är det ett faktum att bestämmelserna ofta får en bristfällig tillämpning. Till stor del beror detta på att flyktingmottagandet, liksom många andra sektorer, lider av resursbrist. Ett skäl till detta är i sin tur att migrationspolitiken tills nyligen inte har prioriterats särskilt högt på den politiska dagordningen.

Under det senaste året har migrationsfrågorna kommit att få ökad politisk uppmärksamhet. I början av året överfördes ansvaret för migrationsfrågorna till inrikesministeriet från det dessförinnan avskaffade ministeriet för federationsfrågor, nationalitetspolitik och migration. Ny lagstiftning har antagits av betydelse för området, bl.a. en ny medborgarskapslag och en lag om utlänningsars ställning i Ryssland. En ny migrationspolitik är under utarbetande. Meningen är bl.a. att den stora arbetskraftsinvandringen skall regleras. Migrationsströmmarna till Ryssland, i synnerhet från Asien, och det stora antalet migranter som redan finns i Ryssland med oklar status, uppfattas i stigande grad som ett säkerhetsproblem i Ryssland. Det står därför klart att ett ledmotiv i den nya politiken kommer att bli hur Rysslands nationella säkerhet bättre skall kunna garanteras.

Funktionshindrades situation

De funktionshindrades situation i Ryssland är svår. Under den period som rått av dåliga statsfinanser och generell brist på resurser för sociala ändamål har de funktionshindrades behov hittills prioriterats lågt. Delar av den institutionella strukturen från sovjettiden finns förvisso kvar men denna är i allmänhet i dåligt skick och inte alltid ägnad att möta de krav som funktionshindrade bör kunna ställa i ett modernt samhälle.

En stor och utsatt grupp är krigsveteranerna, dels de som fortfarande finns i livet från Andra världskriget, dels de som deltagit i konflikterna i Afghanistan

och Tjetjenien. Även andra grupper av funktionshindrade lever dock i en svår situation och som regel under mycket knappa förhållanden. Ofta är de funktionshindrade hänvisade till hjälp från familj och vänner eller ren välgörenhet för att kunna klara sitt uppehälle.

Oberoende organisationer för mänskliga rättigheter

Det finns ett stort antal organisationer i Ryssland som är verksamma inom området mänskliga rättigheter. Det kan knappast hävdas att statsmakten systematiskt försöker hindra eller försvåra deras verksamhet.

Däremot finns rapporter om att regionala och lokala organisationer och grupper ibland skall ha motarbetats av företrädare för regionala myndigheter. Den ryska myndighetstraditionen med omfattande byråkrati och oöverskådligt regelverk kan säkert innebära problem för organisationer som ägnar sig åt mänskliga rättigheter.

Samma problem torde dock möta i princip alla typer av organisationer, oavsett inriktning. Det är tveksamt om man kan hävda att organisationerna för mänskliga rättigheter skulle vara mer utsatta i kontakterna med myndigheterna än andra. Kanske är det så att dessa organisationer bättre än andra känner till de rättigheter som rysk lagstiftning faktiskt tillerkänner ryska medborgare – lagstiftning som ryska myndighetsföreträdare ibland inte är i stånd att följa till punkt och pricka.

Bland framträdande organisationer som arbetar med mänskliga rättigheter kan nämnas Moscow Helsinki Group, Memorial, Moscow Centre for Human Rights, Moscow Center for Prison Reform, Society for the Guardianship of Penitentiary Institutions samt Rysslands soldatmödrar.

